

Notiser

LÄSÖVNING

Människan är ande. Men vad är ande? Ande är självet. Men vad är självet? Självet är ett förhållande, som förhåller sig till sig självt, eller är i det förhållandet, att förhållandet förhåller sig till sig självt; självet är inte förhållandet, utan det att förhållandet förhåller sig till sig självt. Människor är en syntes av oändlighet och ändlighet, av det timliga och det eviga, av frihet och nödvändighet, kort sagt en syntes. En syntes är ett förhållande mellan två. Sålunda betraktad är människan ännu inte något självt.

Søren Kierkegaard

I WITTGENSTEINS FOTSPÅR

Den pensionerade journalisten och gymnasieläraren Gunnar Odhner har utgivit en roman med titeln *Wittgensteins rakkniv*, Nimrod 2009. Den handlar om en gymnasielärare som vill lära sina elever var gränsen går mellan det vi kan veta och det vi inte kan veta. Han utgår då från en idé han har hittat hos Wittgenstein, nämligen att man inte kan säga något begripligt om "tillvaron som sådan" eller om "världens eller människans väsen". Redan här undrar naturligtvis den filosofiske läsaren om inte denna idé måste vara obegriplig om den är sann. Så att den alltså inte kan vara sann. Lärarens elever accepterar emellertid denna Wittgensteinska rakkniv, tydligen utan att begära några argument för den, och de lär sig sålunda att reagera med flera minuters tystnad så snart de stöter på uttalanden som enligt rakkniven är tomma och innehållslösa – något som irriterar deras lärare i andra ämnen en hel del.

Uttalanden som drabbas av rakkniven är mycket vanliga. Enligt Odhner menar Wittgenstein att människor är så förhållande av språkets förmåga och makt, att de har svårt att förstå att de ofta talar utan att säga något. Odhner anser att detta t.ex. gäller "nästan hela den svenska och utländska författareliten". Han menar att det är meningslöst att ställa frågor som "vad är språk", "vad är kunskap", "vad är världen", "vad är sanningen", "vad är livet", osv. Uttalanden som "Det finns ingen Gud" och "Det finns

inget liv efter detta” är också meningslösa. I en introduktion till sin bok säger han: ”I och med att jag i min bok visar på något som väldigt få människor, om ens några, har en aning om, anser jag att den är något av det viktigaste som skrivits i Sverige överhuvudtaget.”

EN GAMMAL IDÉ

Det var, när jag en gång för rätt länge sedan försökte komma underfund med vad det är för fel på utilitarismen, som jag kom att tänka på den allmänna (ganska triviala?) princip som jag presenterar i ”Vad man rimligen kan kräva” (FT 1/07) nämligen (något omformulerad):

- (*) Det är orätt av X gentemot Y att handla på ett bestämt sätt om man inte (rimligtvis) kan kräva av Y att Y skall acceptera att X handlar på detta sätt.

Men nu visar det sig, som man kunde vänta sig, att detta inte är någon alldeles ny idé. I ”Gyllene regeln – eller vad är Alf Svensson och Torbjörn Tännjö oense om?” (FT 2/08) skriver Jan Österberg bl a:

En av de få moraliska principer som (den partielle) utilitaristen Sidgwick betraktar som självklara finner han hos Samuel Clarke [1675–1729], där den kallas ’Equity’. Sidgwick kommenterar:

The Rule of Equity formulerar [Clarke] så: ’Vad helst som jag bedömer som rimligt eller orimligt att någon skall göra mot mig: det förklarar jag i samma omdöme rimligt eller orimligt att jag skall göra mot honom i ett liknande fall’ – vilket naturligtvis är den ’Gyllene Regeln’ precis formulerad.

(Henry Sidgwick, *The Methods of Ethics*, 1874. Sidgwick måste ha varit en högst ”partiell” utilitarist.)

(*) och Clarkes Rule of Equity är kanske inte (fullt) ekvivalenta men grundtanken i dem är en och den samma: Det är vad vi bedömer som rimligt, respektive orimligt, att begära eller kräva av varandra som är avgörande i (den här relevanta delen av) moralen – universaliserbarheten är ju (idag) ganska självklar. (*) är alltså en formulering av en ungefär 300 år gammal idé – som det kanske kan vara värt att återuppliva.

Per Lindström

PER LINDSTRÖM IN MEMORIAM

Per (Pelle) Lindström avled den 21 augusti 2009 efter en kort tids sjukdom. Han är känd för *Filosofisk tidskrifts* läsare genom, om vi räknat rätt, 16 artiklar och notiser genom åren, från ”Röda turken och viljans frihet” 1988 till notisen i detta nummer, om ämnen som viljans frihet,

kropp-själ-problematiken, utilitarism, och villkorssatser. Men filosofi var egentligen en bisyssla för Pelle Lindström, om än en syssla han hade ett passionerat intresse för in i det sista. Det han är mest känd för, och som gjort honom internationellt berömd, är hans insatser inom matematisk logik.

Pelle Lindströms tidigaste arbeten är i modellteori, den gren av logiken som studerar relationer mellan satser i formella språk och de strukturer i vilka sådana satser är sanna. Mellan 1964 och 1969 publicerade han ett antal anmärkningsvärda resultat. Varje modellteoretiker idag känner till "Lindströms test för modellfullständighet", liksom hans begrepp generaliserad kvantifikator, ofta kallad "Lindström-kvantifikator"; ett begrepp som blivit standard även inom formell semantik. Men det som gjort honom mest känd är hans karaktäriseringar av första ordningens logik: "Lindströms Teorem". Första ordningens logik har en grundläggande position som det logiska system i vilket mängdteori och matematiska teorier oftast formuleras, och som andra logiska system utgår ifrån. Anledningen till detta är att denna logik besitter ett antal fundamentala, användbara egenskaper såsom kompakthet, fullständighet och Löwenheim-Skolem-egenskaper. Pelle Lindström insåg, inspirerad av Mostowski, att första ordningens logik i en precis mening är den *enda* logik som har dessa egenskaper. Vill man formulera en teori i ett formellt system som är exempelvis kompakt och har en rimlig Löwenheim-Skolem-egenskap, så är första ordningens logik i själva verket det enda möjliga valet. Bevisen för detta och liknande resultat innehåller flera matematisk-logiska innovationer, och Pelle Lindströms insatser lade grunden till en ny gren inom logiken, abstrakt modellteori.

Pelle Lindström hade till en början få kontakter med andra logiker. Detta tillsammans med det faktum att hans första artiklar var extremt koncisa och svårforcerade även för den initierade, och att de publicerades i *Theoria*, en tidskrift som logiker normalt inte läste, gjorde att det dröjde flera år innan hans insatser uppmärksammades. 1966 publicerade han tre artiklar, varav "First order predicate logic with generalized quantifiers" kanske var den viktigaste. Men inte förrän han 1969 publicerade den något mer lättillgängliga "On extensions of elementary logic" uppmärksammades han på allvar internationellt. Det är också den artikeln som citeras när man idag talar om Lindströms teorem, resultat som nu för tiden ingår i flera läroböcker i logik.

Mot slutet av 70-talet inriktade Pelle Lindström sig alltmer mot aritmetiserad metamatematik, som är en utveckling av de resultat och tekniker Gödel introducerade 1931 med sina ofullständighetssatser. Runt 1960 systematiserades och utvecklades Gödels tekniker av Solomon Feferman och Pelle Lindström bidrog till att dessa undersökningar tog ny

fart. Bland annat initierade han ett systematiskt studium av interpreterbarhetsrelationen mellan aritmetiska teorier och publicerade ett antal intressanta tekniska resultat inom detta och närliggande områden. Hans bok *Aspects of Incompleteness* från 1997 sammanfattar en stor del av detta arbete.

Under senare år intresserade sig Pelle Lindström också alltmer för matematikfilosofi. Han deltog med två artiklar i *Journal of Philosophical Logic* (2001 och 2006) i debatten kring Roger Penroses argumentet för att Gödels ofullständighetssatser visar att medvetandet inte kan vara en maskin, och i en uppsats i *The Monist* från 2000 presenterade han sin egen matematikfilosofi, ”kvasi-realism”.

Filosofin var, som sagt, viktig för Pelle Lindström. Filosofiska institutionen vid Göteborgs universitet förblev hans hemvist ända till pensioneringen 2001 och vi som var elever och så småningom kollegor har starka minnen av intensiva diskussioner på seminarier och på kaféer, ofta vid sena tider på dygnet. Svensk filosofi har förlorat en av sina starka profiler. Vi kommer att sakna honom.

*Christian Bennet
Dag Westerståhl*

NYA BÖCKER

Tore Nordenstam, tidigare filosofiprofessor i Bergen, har utgivit *The Power of Example*, Santérus Academic Press Sweden, 2009.

Anna Dunér, Erwin Bishofberger och Sture Gustafson har utgivit en antologi med titeln *Den svårlösta konflikten – om den ofödda människan*, Veritas förlag, 2009.

Ulf Jonsson har publicerat *Habermas, påven och tron*, Artos och Norma bokförlag 2009. Bland annat analyseras här en debatt mellan Habermas och Benediktus XVI i München 2004 – där påven bland annat sa att ”på det praktiska planet finns inte så mycket plats mellan oss båda att man ens får in ett pappersark”.

OM KONSTEN ATT LÅTSAS

Här är några fyndiga exempel ur den gamla Oxfordfilosofins skattkammare som kastar ljus över de frågor som diskuterats av Lars Bergström, Ingvar Johansson och Jan Österberg i *Filosofisk tidskrift* 2/08 och 3/08: ”Kan man låtsas vara vaken?” och ”Kan man låtsas vara vid liv?”

1958 drabbade J. L. Austin och Elizabeth Anscombe samman över ämnet ”Pretending”. Austin argumenterade bland annat mot en tes som Ingvar Johansson verkar driva, nämligen att man inte kan låtsas vara eller

göra det man faktiskt är eller gör. Austins motexempel var följande. En inbrottstjuv har hört att det finns värdefulla saker i en viss lägenhet. För att undersöka saken klär han ut sig till fönsterputsare, tar sig upp på en stege och sätter igång med att putsa fönstren från utsidan, i syfte att få tillfälle att studera lägenhetens interiör utan att väcka misstankar. Enligt Austin är det i detta fall sant att säga, både att tjuven faktiskt putsar fönstren, och att han låtsas putsa fönstren (Austin 1979, s. 259).

Anscombe invänder mot Austins exempel. Visst, säger hon – satserna 'Han putsar fönstren' och 'Han låtsas putsa fönstren' kan båda vara sanna om denna tjuv i denna situation. Men bara för att samma ord, 'putsa fönstren', används i dessa båda satser, betyder inte det att tjuven låtsas göra det han faktiskt gör. Vad tjuven låtsas genom att putsa fönstren är att han ägnar sig åt en aktivitet som är en del av den normala ordningen; *det* är vad det i detta sammanhang betyder att säga att han 'låtsas putsa fönstren'. Att av den verbala likheten i uttryckssätt ledas att tro att vi här har ett genuint motexempel mot Johanssons tes är, säger Anscombe, att falla offer för "grammatisk vidskepelse" (Anscombe 1981, s. 90f).

Däremot finns det enligt Anscombe andra exempel som visar att Johanssons tes är i behov av precisering. Låt oss exempelvis anta att jag, utan att veta om det, är förgiftad. Då kan jag naturligtvis låtsas vara förgiftad, samtidigt som jag faktiskt är förgiftad. Men det falsifierar inte Johanssons tes, förstådd på rätt sätt. Att låtsas involverar ett *försök* att, under det att jag faktiskt inte är/gör X, få det att framstå som om jag är/gör X. Det avgörande är omfånget på detta försök. Att låtsas vara förgiftad kräver *inte* att jag, under det att jag inte är förgiftad, försöker [att framstå som förgiftad]. Däremot kräver det att jag försöker [att under det att jag inte är förgiftad framstå som förgiftad]. Relativt vad jag försöker när jag låtsas vara eller göra något, måste det jag 'faktiskt är eller gör' förstås *de dicto* snarare än *de re* (Anscombe 1981, s. 86).

Denna poäng tycks mig direkt relevant för frågan om man kan låtsas vara vid liv. Ett möjligt motexempel vore en person – förvisso galen – som är övertygad om att han är en gengångare (och alltså död), men som gör allt för att ge omgivningen intrycket att han är levande. För att göra ett sådant motexempel riktigt plausibelt skulle det behövas en rätt utförlig och inkännande beskrivning av denna persons föreställningsvärld och uppträdande, men en sådan beskrivning borde väl vara möjlig att ge. Poängen är hur som helst att detta exempel fungerar oavsett om det faktiskt finns eller kan finnas gengångare; huvudsaken är att personen ifråga tror att de finns.

Naturligtvis kan vi, som Johansson verkar göra, helt enkelt bestämma innebörden av termen 'död' så att döda per definition saknar medvetande. I så fall skulle gengångare inte vara döda, och personens låtsande alltså

inte involvera en idé om att vara död i Johanssons mening. Men det innebär väl bara att avvisa motexemplet medelst godtycklig stipulation?

När det gäller frågan om man kan låtsas vara vaken, tycks mig ett annat av Anscombes exempel mer relevant. Austin gjorde gällande att i typiska och grundläggande fall av låtsande så involverar låtsandet ett pågående personligt framförande ("current personal performance") (Austin 1979, s. 267). Anscombe protesterar. I ett samhälle där vegetarianism anses misstänkt kan jag till exempel låtsas vara köttätare genom att låta en slaktare regelbundet leverera påfallande stora mängder kött till min adress. Detta låtsande pågår utan min personliga närvaro: medan jag är på jobbet, tar en joggingtur, sover. Att hävda att låtsandet egentligen äger rum bara när jag gör själva köttbeställningen är på sin höjd ett krystat försök att rädda en filosofisk fördom (Anscombe 1981, s. 83).

Johansson hävdar att "de som sover . . . saknar medvetande och därmed också självmedvetande", och att de sålunda inte kan låtsas någonting alls. Men detta tycks helt enkelt fel. Och det hjälper inte att som Johansson inskränka sin tes till drömlöst sovande. Dels är det oklart varför vi alls ska säga att drömlöst sovande personer "saknar medvetande". Här tycks Johansson utgå från att vi, när vi tillfälligtvis inte har några upplevelser, också tillfälligtvis blir av med vårt medvetande. Viktigare är dock att Johansson tycks begå samma misstag som Austin. Han förbiser att ett låtsande kan arrangeras och sedan fortgå även under det att den som låtsas ligger och sover.

Jan Österberg ger oss ett roligt exempel på någon som låtsas vara vaken. Här är ett annat, som jag har fått av Lorenzo Casini. Johan, 15 år, har varit uppe hela natten och spelat TV-spel. Morgonen därpå ska han sitta av en dubbeltime i historia, men vill egentligen bara sova. Han kommer på en, som han tycker, genialisk lösning. Han delar en pingpong-boll på mitten och målar, så naturtroget han kan, ett öga på vardera bollhalvan. Han sätter sig längst bak i klassrummet, fäster noggrant de konstgjorda ögonen över sina egna ögonlock, och faller i sömn bakom maskeringen. Johan låtsas vara vaken – eller hur?

Kunde vi hitta ett liknande exempel på att någon låtsas vara vid liv? Det skulle vara ett fall där någon innan sin död arrangerat det så att dödsfallet inte ska avslöjas. En död person skulle alltså 'låtsas vara vid liv' om hon tidigare vidtagit åtgärder för att omgivningen ska få intrycket av att han eller hon fortfarande lever. Kanske drar någon sig till minnes Expressens beryktade löpsedel från den 12 januari 2006:

Så lyckades
 BIRGIT
 NILSSON
 hålla sin
 DÖD
 HEMLIG
 I 16 DYGN
 Begravningsgäster berättar

Bakom den braskande rubriken fanns helt enkelt ”avslöjandet” att Birgit Nilsson innan sin död givit sin man och sina nära vänner ”stränga förhållningsorder om att hemlighålla hennes död tills begravningen [...] var genomförd.”

På löpsedelns förekommer förvisso inte uttrycket ’låtsas vara vid liv’, men någon kunde kanske hävda att texten lika gärna kunde ha varit ’Så låtsades Birgit Nilsson vara vid liv i 16 dygn’. Men vi måste nog säga att detta försök till motexempel inte alls är lika lyckat som Lorenzos. Löpsedelstexten är redan i sitt ursprungliga skick svår att uppfatta som en naturlig fortsättning på vårt vanliga sätt att använda de ingående uttrycken. Några löpsedelssamlare till mig hade en fest där de ordnade en omröstning för att utse årets mest komiska löpsedel, och Birgit Nilssonlöpet blev överlägsen vinnare. Som en gäst konstaterade ger texten även med kvällstidningsmått mätt en ”extremt skruvad” sammanfattning av de faktiska omständigheterna. Så med avseende på denna typ av fall kanske Johansson trots allt har rätt: En död kan överhuvudtaget inte låtsas någonting. (Jag har diskuterat dessa frågor ur en mer filosofisk-metodologisk synvinkel i Gustafsson 2008.)

REFERENSER

- Anscombe, G. E. M. 1981. *Metaphysics and the Philosophy of Mind. Collected Philosophical Papers*, vol. 2. Oxford: Basil Blackwell.
- Austin, J. L. 1979. *Philosophical Papers*, 3 uppl. Oxford: Oxford University Press.
- Gustafsson, M. 2008. ”Kan man låtsas vara vaken?”, i *Tankar tillägnade Sören Stenlund*, red. N. Forsberg, S. Rider och P. Segerdahl, Uppsala Philosophical Studies 54, s. 251–260.

Martin Gustafsson

KONSERVATIVA LJUD

I sina memoarer skriver Sven Stolpe att poeten Erik Lindegren egentligen var konservativ: ”Han sysslade med gammal opera, han älskade klassisk musik, han deklarerade att hans tre mästare var Freud, Häger-

ström och Marx – det var som att höra pysningen ur tre överåriga surströmmingsburkar.”

JORDENS FORM

Den som noga läste *Filosofisk tidskrift* 1993 kunde där lära sig att jorden är platt. Beviset ser ut så här. Vi börjar med att betrakta följande sats, som vi kan kalla ”S”:

(S) Satsen ”Jorden är platt” följer logiskt ur denna sats.

Vi inser lätt att satsen ”Jorden är platt” följer logiskt ur S. Ty ”Jorden är platt” måste vara sann, om S är sann. För att inse det kan vi anta att S är sann. Av detta följer ju att satsen ”Jorden är platt” följer logiskt ur S – ty det är ju just detta som påstås i S. Och av detta, i kombination med vårt antagande att S är sann, följer att satsen ”Jorden är platt” följer logiskt ur en sann sats. Men varje sats som följer logiskt ur en sann sats, måste själv vara sann. Om S är sann, är alltså även ”Jorden är platt” sann.

Men är då S sann? Ja, S är sann, om satsen ”Jorden är platt” följer logiskt ur S. Och vi har ju just visat att ”Jorden är platt” följer logiskt ur S. Alltså är S sann! Och eftersom S är sann, och ”Jorden är platt” följer logiskt ur S, så är även ”Jorden är platt” sann. Och eftersom den är sann, så är jorden platt. Vilket skulle bevisas.

DIALEKTISKT TÄNKANDE

Leo Trotskij formulerade sig vid ett tillfälle på följande sätt: ”Den aristoteliska logiken om den enkla syllogismen utgår från påståendet att 'A' är lika med 'A' Detta postulat accepteras som ett axiom för en mängd praktiska mänskliga handlingar och elementära generaliseringar. Men i verkligheten är 'A' inte lika med 'A'. Detta är lätt att bevisa genom att undersöka dessa två bokstäver i ett mikroskop – de är helt olika varandra. Men, invänder man nu, det är inte fråga om bokstävernas form eller storlek, eftersom de bara är symboler för lika kvantiteter, t.ex. ett kilo socker. Invändningen träffar inte målet. I verkligheten är ett kilo socker aldrig lika med ett kilo socker – en känsligare våg avslöjar alltid en skillnad. Men, kan man då invända: ett kilo socker är lika med sig självt. Men inte heller detta är sant – alla kroppar förändras oavbrutet ifråga om storlek, vikt färg etc. De är aldrig lika med sig själva. En sofist kan då svara att ett kilo socker är lika med sig självt i 'ett givet ögonblick'. Förutom det mycket tvivelaktiga praktiska värdet i detta 'axiom' tål det inte heller en teoretisk kritik. Hur bör vi egentligen förstå ordet 'ögonblick'? Om det är ett oändligt litet tidsintervall, då är vårt kilo socker offer för oundvik-

liga förändringar under detta 'ögonblick'. Eller är 'ögonblicket' en rent matematisk abstraktion, dvs. tidens nollpunkt? Men allting existerar i tiden och själva existensen är en oavbruten process av förändringar. Tiden är följaktligen ett fundamentalt element i existensen. Sålunda innebär axiomet 'A' är lika med 'A' att ett ting är lika med sig självt om det inte förändras, dvs. om det inte existerar."

KUNSKAPSTEORI

När den senaste Nobelpristagaren i litteratur, Herta Müller, fick frågan om hur det kändes svarade hon: "Jag vet att jag har fått priset, men jag tror det inte." Ska man tro på det? Talar hon mot bättre vetande? ("Bättre vetande" är i detta fall så gott som all kunskapsteori från Platon och framåt, enligt vilken kunskap är en sorts sann tro.) Eller är det tvärtom Müller som vet bättre? Varför ska vi just tro på Platon och grabbarna?

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: Gunnar Andersson är professor emeritus i vetenskapsteori vid Umeå universitet, Per Bauhn är professor i praktisk filosofi vid Högskolan i Kalmar, Staffan Carlshamre är professor i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet, Sven Danielsson är professor emeritus i praktisk filosofi vid Uppsala universitet och Lars-Göran Johansson är professor i teoretisk filosofi vid Uppsala universitet.